

Xiva xonligi va Buxoro amirligi tugatilishi

Rajabov Alisher Shavkatovich

Buxoro davlat pedagogika instituti „Ijtimoiy fanlar“ kafedrası dotsenti

Latipov Behruz Barotovich,

Yusupova Bonu Hamdamovna

Buxoro davlat pedagogika instituti 3/3tarix 22 guruh talabalari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Xiva xonligi, Buxoro amirligi Rossiya imperiyasi bosqinidan keyin o‘z mustaqilligidan mahrum bo‘lib, haqida fikr yurtamiz.*

Kalit so‘z: *Yosh xivaliklar faoliyati, Yosh buxoroliklar harakati, Amir Olimxon, Asfandiyorxon, XXSR, BXSR, XSSR, BSSR, O‘zSSR.*

Xiva xonligida ham 1917-yilgi fevral inqilobiy o‘zgarishidan keyin Xivada ilg‘or demokratik harakatlar avj oldi. Xiva xonligi fevral o‘zgarishidan foydalanib, o‘zini Rossiya ta‘siridan xalos etib, mustaqillik maqomini qo‘lga kiritishga intildi. XX asr boshlarida vujudga kelgan Yosh xivaliklar uyushmasi o‘zining dastlabki qadamlaridanoq xonlikdagi mustabid tu zumni chuqur isloh qilish, xalqning ahvolini yaxshi lash, uning tub maqsad, manfaatlarini ro‘yobga chiqarish uchun kurash olib bordi. 1917-yil boshlari da Rossiyada bo‘lgan o‘zgarishlar ta‘sirida Yosh xiva liklarning faoliyati yanada kuchaydi. Xivadagi ijti moi-y-siyosiy vaziyat keskin tus olayotgani, keng aholi qatlamlari faol harakatga kelayotganini, ommaviy ko‘cha namoyishlari to‘xtamayotganini ê‘rgan Xiva xoni Isfandiyorxon murosa-yu madoraga borib o‘z arkoni davlati ishtirokida 1917-yil 5-aprel kuni mani festni imzolashga majbur bo‘ladi. Manifest talablariga ko‘ra xonlikda konstitutsion monarxiya tuzumi o‘rnatildi. Ayni paytda tarkibi 30-50 kishidan iborat ruhoniylar va savdo-sanoat ahli vakillari dan saylangan Majlis va Nozirlar kengashi tuziladi. Ular

xalq vakilligi boshqaruvi organlari sifatida xon hokimiyati vakolatlarini ma'lum darajada chekladi. Yosh xivaliklar tashkilotining taniqli rahnamolari dan Bobooxun Salimov Majlis raisligiga, Husaynbek Matmurodov esa Nozirlar Kengashi raisligiga saylandi lar. Xon xazinasi va uni tasarruf qilish ustidan nazorat o'rnatildi. Xon temiryo'llar qurish, pochta-telegraf alo qalari o'rnatish, yangi jadid maktablari ochish to'g'risi da va'dalar beradi. 1917-yil iyuniga kelib Isfandiyorxon o'zini o'nglab olgach, Rossiya muvaqqat hukumatining Xivadagi vakili, ge neral Mirbadalov yordamiga tayanib, Matmurodov boshchiligidagi Yosh xivaliklar rahbar guruhini qamoq qa oladi. Yosh xivaliklar partiyasi va uning faoliyati qonundan tashqari deb e'lon qilinadi. Ularning ko'plari qo'lga olinib qamaladi, qattiq jazolanadi. Qolganlari esa xonlik hududini tark etishga majbur bo'ladi. Iyul oyida Xivada Rossiya Muvaqqat hukumatining komis sari lavozimi ta'sis etiladi va xonlikka qo'shimcha harbiy qismlar, kazak qo'shinlari yuboriladi. 1917-yil kuzida Rossiyada yuz bergan oktabr o'zgarishi uning tasarrufidagi Xiva xonligidagi voqealarning ri vojlanishi jarayoniga ham o'z sezilarli ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. Xonlikning Qo'ng'iro't, Ko'hna Urganch, Xo'jayli, Taxta, Porsu bekliliklarida mahalliy aholining mavjud xonlik tuzumiga qarshi bosh ko'tarishi, haddi dan oshgan amaldorlardan o'ch olish hollari yuz berdi. Masalan, Toshhovuz bekligining kambag'allari 1918 yil boshida beklilik mahkamasiga hujum uyushtirdi. Ular ko'plab boylar va savdogarlarning mol-mulki, don-dunini tortib oldilar. 1919-yil dekabrining so'nggi dekadasida boshlangan sovet qo'shinlari va ularga qo'shilgan mahalliy qo'zg'olonchi kuchlarning harbiy yurishi yanvar oyida Junaidxonga ketma-ket zarbalar berishdi. 1920-yil 2-fevralda Xiva egallandi, qizil armiya kuchi va madadi bilan Xiva xonligi ag'darildi. Hokimiyat yangidan tuzilgan 5 kishidan iborat Muvaqqat Inqilobiy qo'mita qo'liga o'tdi. 1920-yilning 27—30-aprel kunlari Xivada bo'lib o'tgan xalq vakillari I Butun Xorazm qurultoyi Xiva xonligi tugatilganligi va yangidan Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tuzilganligini e'lon qildi. Qurultoy XXSR ning muvaqqat Konstitutsiyasini qabul qildi. 1923-yil

oktabrida bo'lib o'tgan IV Butun Xorazm qurultoyi respublikaning yangi Konstitutsiyasini qabul qildi. Unda amalga oshirilgan iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy sohalaridagi o'zgarishlar tahlil qilinib, uning o'z rivojlanishida sotsialistik bosqichga kirganligi ta'kidlanib, XXSRni Xorazm Sovet Sotsialistik Respublikasi deb e'lon qildi. Konstitutsiya yerga bo'lgan xususiy mulkchilikni bekor qildi, barcha yerlar umumxalq mulki deb e'lon qilindi. Vaqf mulklari Maorif nozirligi ixtiyoriga o'tdi. Bu Konstitutsiya o'zining chuqur sinfiylik mohiyati bilan ajralib turardi.

Buxoro amirligida ham 1917-yilgi fevral burjua demokratik inqilobi va xonlik tuzumining ag'darilishi, hokimiyatning boshqa siyosiy kuchlar qo'liga o'tishi Buxoro amirligiga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. XX asr boshlarida ilg'or, taraqqiyparvar ziyoli yoshlardan tashkil topgan Yosh buxoroliklar ham aynan mana shu maqsadlarda faoliyat yuritdi. Ularning saflarida, Usmon Xo'jayev Fayzulla Xo'jayev, Abdurauf Fitrat, va boshqalar bor edi. Yosh buxoroliklar rahbarlari ishlab chiqqan islohot loyihasida, jumladan, amir huzurida va joylarda xalq vakillari bo'lishi, ma'muriyat yaxshilanishi, u xalq vakilligi nazoratida bo'lishi, amaldagi soliqlardan tashqari boshqa soliqlar bekor qilinishi, maktab va matbuot erkinligi, amirning eng mutaassib va johil amaldorlaridan ba'zilarini almashtirish talablari ilgari surilgan edi. 1917-yil 7-aprelda amir Said Olimxon keng ommatazyiqi va Yosh buxoroliklarning islohiy talablari asosida Manifest chiqarishga majbur bo'ladi.

1917-yil kuzida Rossiyada yuz bergan oktabr davlat to'ntarishi va bolsheviklarning hokimiyatga kelishi Buxoroda ham aks-sado berdi. Turkiston ASR hukumati raisi Kolesov Buxoro davlatiga ochiq tazyiq o'tkazib, 1918-yil 2-martida Kogon temiryo'li yoqalab qizil qo'shinlar kuchi bilan ochiq harbiy hujum uyushtirdi. G'azabga kelgan Buxoroning ko'pchilik aholisi o'z yurtini jon-jahdi bilan himoya qilib, bolsheviklar hamlasiga qarshi yalpi kurashga otlandi. Bu ning natijasida Kolesov hujumi tezlikda sharmandalarcha barbod bo'ldi. Bu esa «Kolesov voqeasi» nomi bilan tarixga kirgan. Amirlik tuzumini ag'darib tashlash uchun tayyorgarlik ishlari. Frunze boshliq Turkiston fronti qo'mondonligi tomonidan boshlab

yuborilgandi.1920-yil iyun o'rtalaridayoq zamonaviy qurol-aslahalar bilan qurol langan qizil qo'shinlar Buxoro chegaralariga keltirib qo'yildi. Ayni paytda uning tarkibiga M.Frunze,V.Kuybishev, buxoroliklar partiyasi rahbari F. Xo'jayevlar kirgan. Nihoyat, 1920-yil 2-sentabrda amir va uning lashkari yengilib, Buxoroni tark etadi. Shun dan so'ng shahar sovet bosqinchilari tomonidan egallanadi. Buxoro qizil qo'shinlar tomonidan egallangach, hokimiyat Butun Buxoro Muvaqqat Inqilobiy Qo'mitasi qo'liga o'tdi. 1920-yil 6-8 oktabr kunlari xalq vakillarining I Butun Buxoro qurultoyi bo'lib o'tdi. Unda Buxoro Xalq Sovet Res publikasi tuzilgani to'g'risida qaror qabul qilindi. 1924-yil sentabrda bo'lib o'tgan V-Butun Buxoro qurultoyi BXSRni Buxoro Sovet Sotsialistik Respublikasi deb e'lon qildi. Nihoyat, 1924-yilda o'tkazilgan milliy-hududiy chegaralanish natijasida uning hududlari O'zbekiston va Turkmaniston SSR tarkibiga qo'shib yuborildi.Buxoro mehnatkashlarining sovetlar tuzumi zo'ravonligiga qarshi harakati XX asrning 30-yillari o'rtalariga qadar davom etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Qoraqalpoq Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasi tarixining ocherklari, II jild (1917–1963). Toshkent, 1964-yil, 68-bet.
- 2.Kuzmin S. 2018-yil. 20-asrning birinchi yarmida Ichki Osiyo mamlakatlarida monarxiyalarni yo'q qilish mexanizmlari. //Sharqda din va jamiyat. 2-son, 188–45-betlar.